

ЗМІСТ

<i>Розділ 1. Початок самостійного життя</i>	11
<i>Розділ 2. Рабство і втеча</i>	23
<i>Розділ 3. Корабельна аварія і безлюдний острів</i>	35
<i>Розділ 4. Перші тижні на острові</i>	52
<i>Розділ 5. Спорудження житла, щоденник</i>	71
<i>Розділ 6. Хвороба та усвідомлення</i>	83
<i>Розділ 7. Аграрний досвід</i>	95
<i>Розділ 8. Огляд острова</i>	103
<i>Розділ 9. Човен</i>	112
<i>Розділ 10. Приручення кіз</i>	127
<i>Розділ 11. Відбиток людської ступні на піску</i>	137
<i>Розділ 12. Прихисток у печері</i>	148
<i>Розділ 13. Аварія іспанського корабля</i>	162
<i>Розділ 14. Здійснення мрії</i>	173
<i>Розділ 15. Навчання П'ятниці</i>	187
<i>Розділ 16. Порятунок бранців від канібалів</i>	201
<i>Розділ 17. Візит бунтівників із корабля</i>	216
<i>Розділ 18. Повернення корабля</i>	230
<i>Розділ 19. Повернення в Англію</i>	245
<i>Розділ 20. Боротьба П'ятниці з ведмедем</i>	259

Розділ 1. Початок самотійного життя

Я народився 1632 року в Йорку* в порядній сім'ї, хоч і не тутешній: батько мій був родом із Бремена** й оселився спочатку в Галлі***, де розбагатів від торгівлі та звідки згодом, покинувши справи, переїхав до Йорка. Тут він одружився з моєю матір'ю, яка походила зі старовинного й славного роду Робінзонів. Отже, мене звали Робінзон Кройцнер, однак англійці, за своєю звичкою нівечити іншомовні слова, переінакшили моє прізвище на Крузо, і згодом ми й самі стали зватися й писатися Крузо; так завжди звали мене й мої знайомі.

Я мав двох старших братів. Один служив підполковником у Фландрії в англійському піхотному полку, тому самому, яким колись командував славетний полковник Локгарт****; брат загинув у битві з іспанцями під Дюнкерком. Що сталося з моїм другим братом, не знаю, як не знали мої батьки, що сталося зі мною.

Оскільки я був у родині третім сином, мене не навчали жодного ремесла, тому мені із самого малку спадали на думку химерні речі. Батько, уже дуже старий, подбав, щоб я здобув пристойну освіту – в межах домашнього виховання та провінційної безплатної школи. Він ладив мене на юриста, але я мріяв тільки про море. Ця моя пристрасть призвела до того, що я насмілювався піти проти батькової волі, ба навіть проти його наказів, знехтувавши вмовляннями та просьбами матері й друзів; здавалося, було щось фатальне в моїй пристрасті, щось, що штовхало мене до злиднів.

Батько, розумна й поважна людина, здогадуючись про мої задуми, серйозно та переконливо застеріг мене. Прикутий подагрою до ліжка, він одного ранку покликав мене до своєї кімнати й заходився палко вмовляти: спитав, які інші причини, крім простого нахилу до мандрів, спонукають мене покинути

* Місто на північному сході Англії.

** Портове місто на північному заході Німеччини, у XVII-XVIII ст. – центр торгівлі з Англією та її колоніями.

*** Портове місто на східному узбережжі Англії, що пов'язувало центральні райони країни з північною частиною Європи.

**** Вільям Локгарт (1621-1676) – англійський дипломат і військовий діяч; 1658 р. керував битвою під Дюнкерком – містом на березі Північного моря – і розгромив іспанський флот, який стояв там.

батьківський дім і рідну країну, де мені легко вийти в люди й старанністю та працею розбагатіти й жити в добрі та злагоді. Домівку покидають у гонитві за пригодами або ті, кому нічого втрачати, або честолюбці, які прагнуть досягти більшого й зажити слави, беручись до всяких незвичайних та нечуваних справ. Казав, що таке для мене або занадто, або замало. За його словами, моє місце – середина, тобто те, що можна назвати вищим ступенем скромного життя, а воно, як свідчить його чималий досвід, краще за будь-яке інше у світі й найпридатніше для щастя, бо така людина не знає злиднів і нестатків, тяжкої праці та страждань нижчих класів, її не бентежать пиха, розкоші, честолюбство й заздрощі вищих класів. Наскільки приємне таке життя, можна судити вже з того, що всі інші заздять йому, адже й королі часто скаржаться на гірку долю народжених для великих справ і шкодують, що доля не знайшла їм місця між двома крайностями – нікчемністю та величчю, і навіть мудрець*, який благав небо не посилати йому ні бідності, ні багатства, таким чином свідчив, що золота середина – мірило справжнього щастя.

Досить мені лише придивитися, казав він, і я зрозумію, що всі злигодні припадають на вищі та нижчі класи, найменше ж від них потерпають люди скромних достатків, бо доля їхня не така зрадлива, як у вищих та нижчих верств суспільства. Навіть від тілесних та духовних недуг вони страждають менше, ніж ті, у кого хвороби є або природним наслідком пороків, розкошів та надмірностей, або ж важкої праці, нестатків, поганого чи недостатнього харчування. Середнє становище найсприятливіше для розквіту всіх чеснот, для всіх радощів життя; мир і достаток його служники; поміркованість, стриманість, спокій, здоров'я, приязність, всілякі розваги, всілякі насолоди його благословенні супутники. Людина середнього стану тихо й рівно проходить свою життєву путь, не обтяжуючи себе ні фізичною, ні розумовою виснажливою працею; не продається в рабство заради шматка хліба, не страждає, шукаючи виходу з труднощів, які позбавляють душу спокою, а тіло відпочинку, не мучиться заздрощами й не

* Ідеться про біблійного царя Соломона. У Книзі Притч Соломонових сказано: «Не дай мені ані бідності, ані багатства» (30:8).

згоряє на потаємному вогні честолюбства. Усім задоволена, вона легко ковзає по життю, розсудливо користуючись його радощами, які не залишають гіркого присмаку, відчуваючи себе щасливою й щодня розуміючи це дедалі виразніше та глибше.

Потім батько наполегливо й дуже лагідно почав просити, щоб я не легковажив, не кидався наосліп назустріч нещастям, від яких, здавалося, мене мали вберегти саме моє походження й умови життя. Мовляв, мені не треба працювати заради шматка хліба; батько подбає, щоб вивести мене на той шлях, який радить; а якщо мені не поталанить, то тільки через лиху долю чи власну помилку, і він ні за що не відповідатиме, бо виконав свій обов'язок, застерігши мене від вчинку, який завдасть тільки шкоди, — словом, коли я лишуся вдома і влаштую своє життя відповідно до його вказівок, він усіляко допомагатиме; але хай я не сподіваюся, що він сприятиме моїй загибелі, заохочуючи мене до від'їзду. Наостанок батько нагадав для прикладу про мого старшого брата, якого він так само наполегливо переконував не брати участі в Нідерландській війні*, але марно: підбурений юнацькими мріями, брат утік до армії й загинув. І хоча, сказав батько, він ніколи не перестане молитися за мене, проте рішуче заявляє, що коли я не відмовлюся від своїх божевільних намірів, то не буде мені Господнього благословення. Настане час, коли я пошкодую, що знехтував його порадою, але тоді, можливо, нікому буде прийти мені на поміч.

Я помітив, як наприкінці тієї промови (вона була справді пророка, хоча, гадаю, батько й сам цього не знав) рясні сльози потекли в старого по обличчю, надто коли він згадав про мого вбитого брата; а коли батько сказав, що настане час каяття, але нікому буде допомогти мені, то від хвилювання затнувся, прошепотівши, що його серце крається від болю і він не може більше нічого сказати.

Його слова щиро мене зворушили, та й кого вони не зворушили б? Отож я твердо вирішив покинути думки про від'їзд до чужих країв і залишитися вдома, як того хотів батько. Та, на жаль,

* Мова йде про війну між Англією та Нідерландами 1652-1654 рр. Дефо помиляється: оскільки Робінзон 1651 р. покинув Англію, то він не міг знати про цю війну; так само батько не міг нагадувати Робінзоні про смерть його старшого брата в битві під Дюнкерком, яка відбулася 1658 р., тобто через сім років після від'їзду Робінзона.

через кілька днів од мого рішення не залишилося й сліду: щоб уникнути нових настирливих умовлянь батька, я через кілька тижнів надумав утекти з дому. Проте я стримав свій нетерплячий запал і не квапився, а вибрав хвилину, коли мати, здавалось, була в кращому, ніж зазвичай, настрої, і сказав їй, що тільки їй мрію про мандрівки до далеких країв і навіть коли їй візьмуся до якоїсь роботи, то мені не вистачить терпіння довести її до кінця, хай краще батько відпустить мене з доброї волі, бо інакше доведеться обійтися без його дозволу. Адже мені вісімнадцять років, уже пізно починати вчитись якогось ремесла; якби я й пішов учнем до нотаріуса, то нізачо не витримав би й утік би від свого наставника в море. А от якби мати поговорила з батьком, щоб він відпустив мене хоч один раз у море: якщо та подорож не сподобається, то я, повернувшись додому, вже більше нікуди не поїду й обіцяю подвійним старанням надолужити змарнований час.

Моє прохання дуже розгнівало матір. Вона сказала, що даремно розмовляти на такі теми з батьком: він надто добре розуміє, що було б найкраще для мене, і не дасть згоди на те, що може мені зашкодити. Їй просто дивно, як я ще можу думати про такі речі після розмови з батьком, який так доброзичливо й лагідно вмовляв мене. Звичайно, коли я хочу занапастити себе, то нема ради, але, безперечно, ні вона, ні батько ніколи не погодяться на мою вигадку; сама ж вона аж ніяк не хоче сприяти моїй загибелі, і я ніколи не зможу сказати, що моя мати, потураючи мені, пішла проти батькової волі.

Пізніше я довідався, що хоч мати й відмовилася клопотатися за мене перед батьком, проте переповіла йому нашу розмову. Батько, дуже стурбований, зітхнув і сказав: «Хлопець міг би жити щасливо, залишившись удома, а коли він подасться до чужих країн, то стане найнещаснішою людиною на світі. Ні, я на це не можу погодитися».

Минув майже рік, перш ніж я вирвався на волю. Протягом усього цього часу я й чути не хотів про жодну роботу й часто сперечався з батьками, які рішуче стали проти того, до чого мене так дуже поривало. Аж ось одного разу, випадково потрапивши до Галла й зовсім не думаючи про втечу, я зустрів там приятеля, який збирався пливати до Лондона на кораблі, що належав його батькові. Той приятель заповзвся вмовляти мене вирушити з ним,

спокушаючи, за звичаєм моряків, безплатним проїздом. І, не спитавшись ні в батька, ні в матері, не повідомивши їх жодним словом і полишивши на них самих довідуватися про це як-небудь, не попросивши ні батькового, ні Божого благословення, не зваживши ні обставин, ні наслідків, я лихої – Бог свідок – години, 1 вересня 1651 року, сів на корабель мого приятеля, що прямував до Лондона. Ніколи, мабуть, напасті молодих шукачів пригод не починалися так рано й не тривали так довго, як мої. Не встиг корабель вийти з гирла Гамбера*, як подув вітер і на морі знялися страшні хвилі. Я ніколи доти не бував у морі й не можу описати, як мені стало погано і як душа моя жахнулася. Аж тоді я серйозно замислився над своїм учинком і над тим, як справедливо карало мене небо за те, що я так підступно покинув батьківський дім і порушив синівський обов'язок. Усі добрі поради моїх батьків, сльози тата та благання матері постали в моїй пам'яті, і сумління, яке ще тоді не встигло зовсім зачерствіти, суворо докоряло мені за нехтування батьківськими порадами й за порушення обов'язків перед Богом і татом.

Тим часом вітер дедалі міцнішав, і на морі знялася буря, хоч її не можна було порівняти з тими, що я багато разів бачив потім, чи навіть із тією, яку мені довелося побачити через кілька днів; але й цього вистачило, щоб приголомшити мене, новачка, зовсім необізнаного в мореплавстві. Щоразу, коли здіймалася нова хвиля, мені здавалося, що вона поглине нас, і щоразу, коли корабель провалювався вниз, – у вир чи в безодню, – я вже не вірив, що він коли-небудь вирине знову. Страждаючи від душевних мук, я вкотре вирішував і присягався, що коли Бог цього разу врятує мені життя й нога моя знову ступить на суходіл, то я негайно повернуся до батька й, поки мого віку, не сяду на корабель, слухатимуся батькових порад і ніколи не наражатимусь на таку небезпеку. Лише тепер я збагнув усю мудрість батькових міркувань про золоту середину і зрозумів, як спокійно й затишно прожив він своє життя, не знавши ні бур на морі, ні турбот на березі, – словом, я, мов той блудний син, вирішив розкаятися й повернутися додому.

Цих розсудливих, тверезих думок вистачило мені, поки лютувала буря й навіть ще на деякий час. Але наступного дня вітер почав

* Річка на сході Англії, у гирлі її розташоване місто Галл.

ущухати, хвилі поменшали і я став потроху звикати до моря. Однак увесь цей день настрої у мене був дуже серйозний, до того ж я ще не зовсім одужав від морської хвороби; але наприкінці дня розгодилося, вітер ущух і настав тихий, чарівний вечір; сонце сіло без хмар; так само зійшло воно й наступного дня, і морська гладінь за цілковитого або майже цілковитого безвітря, вся залила його сяйвом, була найпрекраснішим, як я думав, видовищем.

Уночі я дуже гарно виспався, і моя морська недуга пройшла. Мені було весело, я милувався морем, яке, ще тільки вчора люте та страшне, так скоро могло вгамуватись і прибрати такого чудового вигляду. І тут, немов навмисне для того, щоб зруйнувати мої добрі наміри, підійшов приятель, який підбив мене їхати разом із ним, і, поплескавши по плечу, сказав:

– Ну що, Бобе, як ти почуваєшся після вчорашнього? Закладаюся, ти перелякався вчора, коли подув вітрець!

– Нічогенький вітрець! – сказав я. – Страшений шторм, ось що!

– Шторм? Дурко! – відповів він. – Хіба то шторм? Якби нам доброго корабля та більшого простору, ми того шквалика й не помітили б! Ти ще новачок на морі, Бобе. Гайда, зварімо пуншу й забудьмо про це. Дивись-но, яка чарівна погода!

Щоб скоротити цю сумну частину своєї оповіді, скажу лише, що далі пішло, як завжди в моряків: зварили пунш, я захмелів і в шалі тієї ночі потопив усе своє каяття, всі гіркі роздуми про минуле та всі добрі постанови на майбутнє. Словом, щойно вляглася буря й запанувала тиша, щойно вгамувалися мої розбурхані почуття й минув страх, що мене поглинуть хвилі, мої думки повернулись у старе річище і я забув усі клятви, усі обіцянки, що давав собі в годину відчаю. Правда, часом я ніби отямлювався, тверезі думки знов обсідали мене, але я гнав їх геть, боровся з ними, як із нападом хвороби, і за допомогою алкоголю та веселого товариства переборював їх; через п'ять чи шість днів я здобув над своєю совістю таку перемогу, якої тільки може бажати собі юнак, що зважився не звертати на неї уваги. Але на мене чекало ще одне випробування: як і завжди в таких випадках, провидіння хотіло відібрати в мене останнє виправдання; і справді, якщо цього разу я не зрозумів, що саме воно визволило